

19. Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник / В. Франкл ; пер. с англ. и нем. Д.А. Леонтьева, М.П. Папуша, Е.В. Эйдмана. – М. : Прогресс, 1990 – 368 с.

20. Школьник Г.И. Особенности процесса формирования убеждений / Г.И. Школьник // Советская педагогика. – 1983. – № 12.

ВОРОНИНА Ю.А.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЕГОЇЗМУ ЯК МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Проблема морального виховання дітей, зокрема дітей старшого шкільного віку, завжди була в центрі уваги освітян, адже воно відіграє чи не найважливішу роль у складному процесі формування гармонійно та всебічно розвиненої особистості. Саме моральне виховання має на меті формування стійких моральних якостей, почуттів, навичок і звичок поведінки на базі засвоєння норм і принципів моралі, загальнолюдських цінностей. Не випадково ця проблема висвітлювалась у працях видатних філософів, мислителів, педагогів різних країн та епох, таких як М. Бердяєв, П. Блонський, Г. Гегель, О. Духнович, І. Кант, Ж.-Ж. Руссо, Я.-А. Коменський, Г. Сковорода, Й.-Г. Песталоцці, К. Ушинський, С. Русова, А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші.

Мораль – не є чимось усталеним і непорушним. Це динамічна система, яка протягом століть змінювалась, розширювалась та поповнювалась, збагачуючись новими критеріями, новим досвідом. Кожна історична доба формує певні світоглядні орієнтири та уявлення про природу і світ, місце, роль і сутність людини в ньому, її ставлення до самої себе та оточуючих. На сучасному етапі складний перехідний стан суспільства, нестабільність економіки, політичне становище, проблеми ринкових відносин порушують соціальні зв'язки та моральні засади, що призводить до збільшення егоїстичних проявів у молоді, до переважаючого матеріальних цінностей над духовними, руйнує внутрішній світ особистості, сприяє зростанню агресії та байдужості до навколишнього світу. В той час, коли людство в технічному розвитку прямувало вперед семимильними кроками, збільшувався розрив між розвитком зовнішнім, тобто науково-технічним прогресом, та внутрішнім, моральним розвитком людини. Ці проблеми стосуються не лише дорослих людей з усталеною точкою зору, а й дітей і молоді, які мають навчитися жити в суспільстві. Тому на перший план сьогоденної теорії та практики морального виховання виходить оновлення і відродження процесу виховання, наповнення його новими потребами моральної поведінки, моральних норм навіть у таких складних умовах. Сьогодні у школі переважають особистісно орієнтовані технології, які майже не передбачають застосування колективних форм навчання. Особистісно орієнтоване навчання, на наш погляд, сприяє розкриттю творчого потенціалу дитини, веде до істотної гуманізації освіти і великою мірою забезпечує створення ситуа-

ції успіху, проте провокує домінування спрямованості на себе у формуванні особистісних рис, притаманних громадянину демократичної держави.

Отже, аналіз сучасної шкільної практики засвідчує, що однією з гострих проблем морального виховання школярів є зростання егоїстичних тенденцій. Проте вивчення наукової літератури дає змогу дійти висновку, що зазначена проблема залишилася поза увагою науковців.

Мета статті – охарактеризувати егоїзм як морально-етичну категорію.

Моральні норми як система вимог до особистості визначають обов'язки людини стосовно оточуючого світу, зразки, які не тільки орієнтують поведінку особистості, а й дають можливість оцінювати й контролювати її. Моральні норми закріплені в таких поняттях, як “добро”, “обов'язок”, “совість”, “щастя”, “сєнс життя” тощо [1]. Отже, морально вихована людина характеризується такими якостями, як чесність, принциповість, щирість, ввічливість, сумлінність, дисциплінованість, щедрість, їй мають бути притаманними почуття честі та гідності, відповідальності та справедливості. Такій людині не властиві бездушність, жадібність, заздрість, фальшивість, егоїзм, самозакоханість тощо. Як відомо, моральні почуття різноманітні за своїм змістом і спрямованістю. Вони народжуються та розвиваються у процесі спілкування людей і базуються на потребах кожної особистості, виникаючи не самі по собі, а під впливом зовнішнього середовища, умов, організації та діяльності людини.

Критерії, що розмежовують добро і зло, позитивне та негативне в людині, історично змінювані залежно від соціально-економічного та політичного устрою суспільства. Це повною мірою стосується такої морально-етичної категорії, як “егоїзм”. За радянських часів був актуальним девіз “Суспільне важливіше особистого”, тому егоїзм розглядався як суто негативна характеристика особистості. У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” егоїзм визначається як:

1. Тенденція поводитися лише (або значною мірою) відповідно до особистих інтересів.

2. Негативна риса характеру, що полягає в себелюбстві, байдужості до людей, постійному нехтуванні суспільними інтересами задля особистих інтересів [2, с. 336].

Як бачимо, у цьому визначенні немає категоричного неприйняття особистих інтересів, уточнення “або значною мірою” передбачає певну їх наявність. Отже, ми погоджуємося з цим визначенням і зауважуємо, що егоїзм є переважно негативною рисою особистості, яку потрібно долати в людині протягом усього життя.

Егоїзм особистості виявляється в усіх соціальних та вікових групах і в усіх сферах буття. Він завдає своїм жертвам болю та страждань, моральних і матеріальних збитків, а подекуди навіть ламає долі людей, руйнує колективи й організації. Через брак уваги до цієї проблеми з боку дорослих і школи молоді люди мають певні труднощі в особистому та суспільному житті, зокрема, не можуть стати повноцінними батьками. Як наслідок, збі-

льшення випадків соціального сирітства (покинуті батьками діти), кількості дітей, позбавлених батьківського піклування, слабкість зв'язків із батьками через жорстокість дорослих, авторитарний стиль виховання чи байдужість до потреб дитини, у тому числі через власний егоїзм. Ми часто стикаємося зі скаргами на надмірне себелюбство й корисливість дітей і батьків, колег, родичів чи друзів, на цинічне користолобство та ігнорування почуттів, інтересів і прав інших людей заради досягнення власних цілей, а також використання інших чи навіть завдання їм шкоди з метою здійснення своїх бажань. Так пише про егоїзм російський учений-психолог К. Муздибаєв і надає низку характеристик егоїзму [3].

1. Егоїзм має надмірну індивідуалістичну спрямованість. Етика егоїзму цілком ігнорує почуття й інтереси оточуючих. Отже, мотиви корисливої особистості відображають лише її власні потреби та індивідуальні устремління. Ось чому егоїст фокусує всі свої пізнавальні здібності лише на власних відчуттях і потребах, правах і контрактах, вважаючи їх найважливішими у світі. Внаслідок цього егоїзм постає як крайня форма індивідуалізму.

2. Нехтування інтересами, почуттями, гідністю, значущістю інших людей. Подібне тотальне ігнорування благ та інтересів оточуючих зумовлено, з одного боку, прагненням зробити власне благо домінуючим, а з іншого – відокремленістю їх концепції, що ніяк не пов'язана з бажаннями та почуттями інших людей. Більше того, індивіди, які дбають лише про особисті цілі, зазвичай схильні не визнавати або активно заперечувати цінність партнерів, що полегшує здійснення власних цілей за рахунок оточуючих.

3. Егоїзм вільний від будь-яких зобов'язань перед іншими. Ця риса допомагає егоїсту нехтувати інтересами інших. Відсутність почуття обов'язку повністю звільняє корисливих від будь-яких турбот про тих, хто їх оточує. Крім того, обов'язок трактується егоїстом як негативна цінність.

4. Егоїзм прагне до володіння. Він є життєвою настановою, що спрямована на усунення нестачі в чому-небудь. Прагнення до володіння, кероване надмірною потребою, якщо не сказати жадібністю, спричинює виникнення ряду негативних, багато в чому деструктивних рис і бажань (антагонізм і заздрість іншим, потреба обманювати, розоряти, експлуатувати тощо). Оскільки егоїст бажає тільки брати, накопичувати, то в нього не виникає потреби ділитися з іншими, віддавати або жертвувати накопичене.

5. Цілеспрямованість егоїзму. Орієнтованість на досягнення користі і переваги виключно для себе, максимізація власної вигоди неможливі в соціальному середовищі без цілеспрямованості й енергійності корисливих індивідів. Для досягнення мети егоїсти нічим себе не обмежують і не зупиняються ні перед якими моральними вимогами.

6. Конфліктність егоїзму. Етика егоїзму містить конфлікт інтересів, причому конфліктність переходить і в особистісну якість егоїста. Такі люди зазвичай прямо чи побічно блокують здійснення цілей конкурентів або зменшують їх результативність. Егоїсти не зважають на почуття інших

людей, не визнають їх заслуг і достоїнств, за винятком випадків, коли це їм вигідно.

7. Несправедливість егоїзму. Етика справедливості вимагає застосування до всіх однакових процедурних правил, ідентичних розподільних стандартів і виправних заходів. Крім того, важливим є дотримання балансу прав і відповідальності. Але оскільки корисливі індивіди дотримуються різних процедурних прийомів, різних правил при розподілі ресурсів і винагород, не чутливі до турбот, цінностей і прагнень оточуючих – усе це сприймається їх жертвами як несправедливість.

8. Деструктивність егоїзму. Руйнівні схильності корисливих індивідів виявляються принаймні двома способами. По-перше, вони постійно порушують соціальний порядок, самочинно встановлюючи певну ієрархію інтересів і цінностей або виходячи за рамки інституційних, моральних норм; по-друге, для досягнення цілей використовують методи примусу і насильства.

Але існують також інші точки зору. Так, ще в античних філософів (Демокріта, Епікура) можна знайти твердження, що людина егоїстична від природи і саме з цього й повинна виходити моральність. Ці переконання набули розвитку в етиці французьких філософів-матеріалістів XVII–XVIII ст., зокрема, К. Гельвеція та П. Гольбаха, яка здобула назву теорії “розумного егоїзму”. Суть її полягала в такому: відповідно до законів природи людина прагне до задоволень і уникає неприємних відчуттів і страждань. Тому цілком природним є те, що рухами, бажаннями і помислами людини керує її інтерес, тобто все, що приносить задоволення або позбавляє страждань. Себелюбство є відчуттям, даним нам природою, і подібно до того, як світ фізично підпорядкований законам руху, так світ духовний підпорядкований законам інтересу. Від природи людина ні зла, ні добра, – вона просто завжди дбає про свій найсильніший інтерес. Тому людський егоїзм і прагнення до здійснення своїх інтересів є єдиним справжнім мотивом людських вчинків. І коли обурені моралісти викривають людські пороки, вони нічого не можуть змінити, а лише показують, як мало знають людей, саму людську природу. Слід скаржитися не на злість і порочність людей, а на неуцтво законодавців, які своїми законами протиставляють приватний інтерес загальному.

Доброчесність, справедливість – це не відмова від егоїзму і власного інтересу, а рідкий і щасливий збіг його з інтересами суспільними. Звісно, людина – це егоїст, але слід бути розумним егоїстом, тобто дбати не про будь-який і всякий, а перш за все про інтерес, задоволення якого не викликає більше шкоди, ніж користі. Тому слід уникати надмірностей і поважати чужі інтереси, оскільки прагнення до задоволення “безрозсудного” інтересу, наприклад, швидке збагачення шляхом обману, – рано чи пізно обернеться шкодою для того, хто так вчинив: його самого буде обдурено. Людина повинна розуміти, що досягти всього необхідного для щастя без допомоги інших людей неможливо, але інші допомагатимуть лише за умови власного інтересу. Отже, потрібно прагнути поводитися так, щоб здобути

схвалення та доброзичливість інших, а для цього необхідним є розумне самообмеження свого егоїзму і визнання прав інших егоїстів, їх інтересів. Якщо, говорячи про егоїзм, часто мають на увазі людину, яка піклується лише про себе та/або нехтує інтересами інших людей, то прихильники “розумного егоїзму” зазвичай стверджують, що таке нехтування з ряду причин просто невігідне для того, хто нехтує, і отже, є не егоїзмом (як переважання особистих інтересів над будь-якими іншими), а лише проявом недалекоглядності або навіть дурості. Адже така людина прирікає себе до соціальної ізоляції: у дитинстві з такими не хочуть гратися, а у зрілому віці – не люблять у колективі і не хочуть співпрацювати, та й особисте життя навряд чи буде щасливим.

Водночас людину з надто низьким рівнем егоїзму люблять оточуючі. Така людина готова прийти на допомогу, вислухати, відкласти свої справи і поступитися власними інтересами, але таку людину мало цінують як особистість. Психологи зауважують, що людина з низьким рівнем егоїзму дуже часто приховує невпевненість, неприйняття себе і страждає від фрустрованих потреб, нереалізованих бажань і несправедливого ставлення оточуючих. До речі, у таких батьків виростають найегоїстичніші діти. Приклади надмірної турботи й опіки на шкоду власним інтересам, а головне, їх наслідки дуже чітко зображені в А. Макаренка, коли така самопожертва батьків в одному з випадків мало не призвела до моральної деградації доньки [4, с. 196–229], а в іншому – сприяла тому, що в сім’ї виріс освічений, успішний, але покидьок і моральний виродок [4, с. 71–81]. Видатний психолог В. Леві писав, що любов до себе – це перший обов’язок людини. Звісно, ніхто не любить самозакоханих, але багато прекрасних людей страждають від незадоволеності собою. Він наголошував, що людина, яка себе не любить, – це страшна людина. Бо тільки той, хто упевнено, без ламань любить себе, здатний любити інших. Адже варто лише поглянути на найпривабливіших, найбільш відкритих людей і можна переконатися, що це дійсно так: вони люблять себе так спокійно, що це не варто підтримувати якимось самоствердженням, їм не потрібно старанно маскувати недоліки, боятися засудження чи кепкувань. Це природна любов і тому непомітна, у ній немає нічого вимученого. Такі люди завжди улюбленці. Вони показують, що любов до себе не має нічого спільного із самовдоволенням і зовсім не те, що називають себелюбством та егоцентризмом. Це якнайближче до дитячого ставлення до себе: мудра та безстрашна гідність живої істоти, інстинктивне відчуття власної цінності без жодного посягання на цінність інших [5, с. 11–12].

У першу чергу все вищенаведене стосується дітей старшого шкільного віку. Адже підлітковий вік – один із найскладніших періодів розвитку людини. Незважаючи на невелику тривалість, він практично багато в чому визначає все подальше життя. Переважно в цьому віці відбувається формування характеру та інших основ особистості. Загальне зростання особистості підлітка, розширення кола його інтересів, розвиток самоусвідомлення, новий досвід спілкування з однолітками зазвичай приводять до інтен-

сивного зростання соціально цінних спонукань і переживань. Підлітки надзвичайно егоїстичні, вважають себе центром всесвіту і єдиним об'єктом, гідним уваги. Але водночас у цьому віці більше, ніж у будь-якому іншому шкільному віці, відзначається захопленість людини переживаннями, пов'язаними з добром, співчуттям, здатністю жертвувати своїми запитами, потребами заради інших людей. З одного боку, підлітки з ентузіазмом включаються у життя суспільства, а з іншого – охоплені прагненням до усамітнення. Іноді їх поведінка стосовно інших людей брутальна й безцеремонна, хоча самі вони надзвичайно вразливі [6]. Виходячи з вищесказаного, зазначимо, що одним із найважливіших завдань педагогічної науки є виховання гармонійної та всебічно розвиненої особистості, що передбачає, з одного боку, задоволення власних прагнень людини, формування адекватної самооцінки, високого рівня самосвідомості, почуття своєї гідності, що забезпечують самореалізацію особистості; а з іншого – вміння інтегруватися в суспільство, що є неможливим без урахування думки оточуючих.

Висновки. Отже, егоїзм як морально-етична категорія характеризується тенденцією поводитися лише (або великою мірою) відповідно до особистих інтересів, а також себелюбством, байдужістю до людей і нехтуванням суспільними інтересами заради особистих. Разом з тим абсолютизувати егоїзм як суто негативне явище не можна. Для подолання егоїзму вважаємо доцільним виявити в егоїстичних проявах позитивні моменти, які за умов певних коригувань можуть стати корисними для виховання повноцінної та успішної особистості.

Література

1. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. / В.І. Лозова, А.В. Троцько; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – 2-е вид., випр. і доп. – Харків: ОВС, 2002. – 400 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2009. – 1736 с.
3. Муздыбаев К.М. Анатомия эгоизма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rfbr.ru/pics/28466ref/file.pdf>.
4. Макаренко А.С. Книга для родителей / А.С. Макаренко. – К.: Радянська школа, 1987. – 384 с.
5. Леви В.Л. Искусство быть собой / В.Л. Леви. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Знание, 1977. – 208 с.
6. Психология человека от рождения до смерти: Полный курс психологии развития / [под ред. чл.-кор. РАО А.А. Реана]. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 416 с.